

Agnieszka Frączek-Gorczyca

Uniwersytet Warszawski

afraczek@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7171-0961

Anna Just

Uniwersytet Warszawski

a.just@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3669-5038

TERMINOLOGIA GRAMATYCZNA W NIEMIECKO-POLSKICH I POLSKO-NIEMIECKICH SŁOWNIKACH Z XVII–XIX WIEKU

1. WPROWADZENIE

Materiał źródłowy niniejszego artykułu stanowią wybrane słowniki niemiecko-polskie i polsko-niemieckie powstałe w XVII–XIX wieku, natomiast przedmiotem badań są obecne w nich terminy gramatyczne. Poddane analizie publikacje, w taki czy inny sposób porządkujące i prezentujące jednostki językowe, są słownikami języka ogólnego, pełniącymi ważną funkcję dydaktyczną i przeznaczonymi do użytku zarówno w zinstytucjonalizowanej, jak i samodzielnej nauce języka. Obecność w nich terminów gramatycznych nie jest oczywista, wszak terminy mają status elementów metalingwistycznych, których nieznanostwo nie wyklucza możliwości posługiwania się językiem. Z drugiej jednak strony przeznaczenie i wykorzystywanie badanych słowników w zinstytucjonalizowanym nauczaniu języka mogło mieć wpływ na uwzględnienie w nich terminologii używanej w szkole, tym bardziej że twórcy słowników niejednokrotnie sami byli autorami podręczników do nauczania języka lub zajmowali się zawodowo lub prywatnie nauczaniem języka. W związku z powyższym pojawia się zasadnicze pytanie o obecność terminów gramatycznych w polsko-niemieckich i niemiecko-polskich słownikach z XVII–XIX wieku. Potwierdzenie występowania w nich terminologii gramatycznej niesie ze sobą kolejne pytania: czy wśród zaobserwowanych terminów dominują łacińskie, czy te w językach narodowych (niemieckim i polskim)? Czy notowane terminy występują też w innych (starszych i młodszych) dziełach? Z jakich

działów nauki o języku pochodzą obecne w słownikach terminy? Odpowiedź na te pytania staje się możliwa dzięki analizie zawartości słowników oraz w oparciu o dane zgromadzone w SHTG (*Słownik historyczny terminów gramatycznych online*¹).

2. SŁOWNIKI Z XVII WIEKU

Spośród siedemnastowiecznych słowników polsko-niemieckich i niemiecko-polskich poddano analizie wokabularze Michała Kusia (1646), Jana Ernestiego (1674 i 1689) oraz Jana Karola Woyny (1690).

2.1. Słownik Kusia

Wydany w roku 1646 we Wrocławiu *Przewodnik do języka polskiego czy – jak głosi niemiecki tytuł – Wegweiser zur Polnischen und Deutschen Sprache* Michała Kusia składa się z dwóch części: obszernego słownika (213 stron) i znacznie skromniejszej, bo liczącej tylko 19 stron, gramatyki. Poprzedzają je dwie przedmowy oraz dedykacje. Gramatykę otwierają wzorce deklinacji polskiego rzeczownika, następnie autor przybliży czytelnikowi fleksję przymiotnika (podaje wzorce odmiany oraz stopniowania) i zaimka (zamieszcza paradygmaty zaimków osobowych i wskazujących, wspomina też o odmianie zaimków dzierżawczych), a wreszcie przedstawia paradygmaty czasowników *Być* i *Czytać*. Słownik ma układ alfabetyczny, co w pracach leksykograficznych z połowy XVII wieku (a nawet młodszych, por. Frączek 2011) było rozwiązaniem nowatorskim. Niestety *Przewodnik* nie cieszył się popularnością wśród wrocławian, do których był adresowany, nie zyskał też akceptacji w szkołach (por. Budziak 2012: 101). W konsekwencji nie wytrzymał konkurencji z niewiele młodszymi słownikami Ernestiego, tj. z *Forytarzem* (Ernesti 1674) oraz *Hand-Büchlein* (Ernesti 1689) i nie doczekał się wznowień.

2.2. Słowniki Ernestiego

Forytarsz języka polskiego (1674) i *Polnisches Hand-Büchlein* (1689?) to prace Jana Ernestiego, znanego przede wszystkim z autorstwa popularnych podręczników do nauki języka polskiego. Obydwa słowniki skierowane były do niemieckiej młodzieży pragnącej uczyć się języka polskiego.

Forytarsz języka polskiego, czyli słownik polsko-niemiecki, wydany został w roku 1674, we Wrocławiu, w oficynie Baumanna. Nie jest dziełem obszernym – jego objętość to zaledwie 224 strony. Sześć spośród nich Ernesti przeznaczył na wstępy

¹ Internetowa baza terminów gramatycznych zanotowanych w dawnych gramatykach języka polskiego oraz w gramatykach języków obcych pisanych po polsku, począwszy od wieku XV po rok 1939. Dostęp do bazy: www.shtg.uw.edu.pl.

(pierwszy polsko-, drugi niemieckojęzyczny) i dedykacje. Główna część słownika zajmuje 131 stron, po niej następuje osiemnastostronicowy rozdział (*FügeWörter*), w którym autor zgromadził przysłówki, zaimki, spójniki, przyimki i kilka liczebników. Kolejnym elementem słownika są dwie *Rozmowy* – ze względu na ich obecność w słowniku *Forytarz* traktowany był zwykle jak podręcznik, tak też przedstawiano go literaturze przedmiotu.

Polnisches Hand-Büchlein to jeden z pierwszych słowników obejmujących języki polski i niemiecki o układzie alfabetycznym (a nie, jak w większości dotychczasowych słowników, tematycznym). Razem ze stroną tytułową i siedmiostronicową przedmową liczy 766 stron. Prace nad *Hand-Büchlein* Ernesti rozpoczął w latach 80. XVII stulecia. W literaturze przedmiotu jako datę wydania słownika przytacza się najczęściej rok 1689 (Cybulski 1991, 1996). W innych publikacjach (Nienaltowski 2008) pojawia się też późniejsza data – rok 1695. W samym słowniku rok wydania nie figuruje ani na stronie tytułowej, ani w żadnym innym miejscu. Jest tu natomiast inna data: na końcu pięciostronicowej przedmowy Ernesti zamieścił adnotację *Breßlau, den 2 Julii, 1689*. Oczywiście dzień, na który autor datował przedmowę, nie musi być równocześnie datą ukończenia czy wydania *Hand-Büchlein*. Reasumując: pewne jest właściwie jedynie to, że słownik powstał nie wcześniej niż w roku 1689. Wydano go w Świdnicy w oficynie Christiana Okelna.

Warto dodać, że wśród współczesnych Ernestiego *Hand-Büchlein* cieszył się dużo większym uznaniem niż *Forytarz*.

2.3. Słownik Woyny

Podręcznik zatytułowany *Kleiner Lust-Garten, Worinn Gerade Gänge Zur Polnischen Sprache angewiesen werden* składa się z czterech części: *Das Onomasticum*, czyli słownika polsko-niemieckiego, gramatyki, zbioru przysłów i rozmówek. W kręgu zainteresowań badaczy pozostawała przede wszystkim jego część druga, czyli *Die Polnische Grammatica*.

Pierwsze wydanie *Kleiner Lust-Garten* (1690) notuje wiele bibliografii (np. Estreicher 1939: 213; Stankiewicz 1984: 38; Jones 2000: 702; Glück, Schröder 2007: 65), większość z nich nie podaje jednak miejsca publikacji, pomija również nazwę oficyny, która podręcznik Woyny wydrukowała. Pełne dane bibliograficzne podaje jedynie Estreicher – według niego *Kleiner Lust-Garten* miał być wydany w Gdańsku, w oficynie Davida Friedricha Rhetiusa (nie zachował się żaden egzemplarz pierwszego wydania podręcznika). Z gdańskiej oficyny Rhetiusa wyszło także drugie wydanie *Kleiner Lust-Garten* (1693). Trzecie (1697) i kolejne (1701, 1712, 1720) wydania podręcznika drukował już Johann Zacharias Stolle, a następne (począwszy od wydania z roku 1729) – Thomas Johann Schreiber. Dwa ostatnie wydania podręcznika (1780, 1791) wyszły spod prasy Daniela Ludwiga Wedla (w rzeczywistości chodzi tu cały czas o tę samą drukarnię, która na przelomie lat zmieniała właścicieli, a razem

ze zmianą właścicieli zmieniały się też nazwy oficyny). Fakt, że *Kleiner Lust-Garten* wznawiany był od roku 1690 aż do końca XVIII stulecia (doczekał się w sumie kilkunastu edycji), świadczy o jego dużej popularności i użyteczności.

2.4. Terminologia gramatyczna w słownikach Kusia, Ernestiego i Woyny

W omawianych słownikach z XVII wieku terminologia gramatyczna właściwie nie występuje. W obu słownikach Ernestiego brak jej w ogóle, natomiast w słownikach Kusia i Woyny terminy nie są hasłami, pojawiają się jedynie w funkcji metajęzykowej: u Kusia w następującej po słowniku części gramatycznej, np. *Conjugationes*², *Indicativus*, *Imperativus*, *Optativus*, *Conjunctivus*, *Fœmininum*, *Neutrum*, *Masculinum*, *Comparatio Adjectivorum*, *Adjectiva*, *Pronomina* i in. (por. skan 1), natomiast u Woyny w żywej paginie i jako nazwy poszczególnych grup wyrazów (części mowy), np. *Nomina Substantiva*, *Nomina Adiectiva*, *Verba Personalia*, *Verba Impersonalia*, *Participia*, *Adverbia*, *Praepositiones*, *Interiectiones*, *Conjunctiones*, *Numeri: Cardinales*, *Ordinales*, *Multiplicativi*, *Distributivi* i in. (por. skan 2).

Jak widać, zarówno Kuś, jak i Woyna posługują się terminami łacińskimi. Fakt, że Woyna nie skorzystał ani z niemieckiej terminologii Schottela (1663), ani z niemieckiej lub polskiej terminologii Dobrackiego (1668, 1669), pozostaje w pewnej sprzeczności z deklaracją złożoną w przedmowie do części gramatycznej dzieła – leksykograf zaznacza tam, że wydaje podręcznik po niemiecku, by skorzystał z niego również użytkownik nieobeznany w łacinie (por. 1690: 188).

Skan 1. Terminy gramatyczne w słowniku Kusia (1646)

Conjugationes Indicativus Præsens.		Optativus. Præsens & Perfectum, Masculinum- Singular:	
<i>Singular:</i> Ich bin du bist es ist der ist	<i>Plural:</i> wir sind ihr seid sie sind	<i>Singular:</i> Ich wyl / bodaybich byt du wyl / bodaybich byt es wyl / bodaybich byt	<i>Singular:</i> o das ich gewest were o das du werest o das der were
<i>Præteritum Perfectum Masculinum.</i>	<i>Plural:</i> wir sind gewesen ihr seid gewesen sie sind gewesen	<i>Plural:</i> Wir wylm / bodaybichm bytm Ihr wylm / bodaybichm bytm Sie wylm / bodaybichm bytm	<i>Plural:</i> o das wir weren/ o das sie weren
<i>Singular:</i> Ich bin du bist es ist der ist	<i>Plural:</i> wir sind ihr seid sie sind	<i>Singular:</i> Ich wyl du wyl es wyl der wyl	<i>Plural:</i> Wir wylm Ihr wylm Sie wylm
<i>Neutrum</i>	<i>Plural:</i> sie sind	<i>Neutrum</i>	<i>Plural:</i> o das sie weren
<i>Futurum.</i>	<i>Plural:</i> wir werden sein ihr werdet sein sie werden sein	<i>Neutrum</i>	<i>Plural:</i> o das sie weren
<i>Singular:</i> Ich werde sein du wirst sein er wird sein der wird sein	<i>Plural:</i> wir werden sein ihr werdet sein sie werden sein	<i>Neutrum</i>	<i>Plural:</i> o das sie weren
<i>Imperativus.</i>	<i>Plural:</i> Seid Ward Ward	<i>Neutrum</i>	<i>Plural:</i> o das sie weren
<i>Singular:</i> Seid Ward Ward	<i>Plural:</i> Ihr seid Ihr werdet Ihr werdet	<i>Neutrum</i>	<i>Plural:</i> o das sie weren
<i>Singular:</i> Ich bin du bist es ist der ist	<i>Plural:</i> wir sind ihr seid sie sind	<i>Neutrum</i>	<i>Plural:</i> o das sie weren

² Zapis terminów zgodny z oryginalną pisownią w słowniku Kusia.

Skan 2. Terminy gramatyczne w słowniku Woyny (1690)

194 PRÆPOSITIONES.		INTERIECTIONES. 195	
Zkad-inąd	anders woher	Przed	vor
Zle	übel/schlim	Przez	durch
Znowu	auffs neu	Przy	bey/ neben
Ztąd	daher	U	bey
Ztamtąd	dorther	W	in
PRÆPOSITIONES.		Według	nach
Bez	ohne	Z	mit/ aus/ von
Blisko	nahe	Zá	vor
Dla	wegen/ umß	INTERIECTIONES.	
Do	zu	Ach!	ah!
Ku	gegen	Biada!	weh!
Miasto	an stadt	Cyt	still
Miedzy	zwischen/ unter	Gwaßtu!	awalt!
Mimo	vorbey	Niestetyfz?	D Zetter!
Ná	auf	O!	O!
Nád	über	Przebog!	D weh!
O	von/ umß	CONIUNCTIONES.	
Od	von	A	und
Po	nach	Abo	oder/ entweder
Pod	unter	Abowiem, bowiem dem	
Podle	neben	Aby	auf daß/ damit
Przeciw	gegen		
Przeciwko	wießer		

3. SŁOWNIKI Z XVIII WIEKU

Spośród słowników osiemnastowiecznych do analizy wybrano dwie prace (por. skan 3 i 4), z różnych przyczyn szczególnie istotne dla historii leksykografii polsko-niemieckiej, mianowicie *Celaryus* Andrzeja Fabera (1717) oraz *Słownik* Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza (1794).

Skany 3 i 4. Strony tytułowe słowników Fabera (1717) i Mrongowiusza (1794)

3.1. Słownik Fabera (1717)

Celaryus polski Andrzeja Fabera to słownik obszerny, bo liczący aż 768 stron. Wydano go w Brzegu w drukarni Gottfrieda Trampa. Trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o datę powstania *Celaryusa*. W słowniku nie ma informacji o terminie ukończenia prac – autor nie datuje przedmowy, brak również daty na karcie tytułowej słownika. Informacje przytaczane w literaturze przedmiotu są natomiast rozbieżne. Źródła są zgodne właściwie tylko co do tego, że *Celaryus* wyszedł drukiem po roku 1717 (por. Estreicher 1891–1951, t. XVI: 148; Londzin 1924: 66; Schröder 1987–1995: 309). Jedynie Aleksander Rombowski jest precyzyjniejszy: przypuszcza, że słownik Fabera ukazał się nie wcześniej niż w roku 1726, nie później niż w 1733. Badacz przekonująco uzasadnia swoje przypuszczenia (Rombowski 1960: 147).

W obszernym słowniku Fabera terminy gramatyczne nie występują jako hasła. Jedynie w *Przedmowie do czytelnika* leksykograf posłużył się zaledwie kilkoma terminami, np. *flectiren, comma, accentus*.

3.2. Słownik Mrongowiusza (1794)

*Nowy Słownik Polsko-niemiecki*³ Mrongowiusza drukowany był pierwotnie jako odrębne dzieło, dopiero później wszedł w skład obszerniejszej publikacji, zatytułowanej *Polnisches Lesebuch, Lexikon und Sprachlehre*. Jak wynika z tytułu, na rozbudowaną pracę złożyły się trzy części: czytanka, słownik i gramatyka języka polskiego.

W wydanym w Kwidzynie w 1794 roku i liczącym 108 stron *Nowym Słowniku* terminy gramatyczne nie występują jako hasła, są za to ulokowane w wybranych artykułach i odnoszą się do wyrazów hasłowych. Użytkownik znajdzie tu terminy w pełnej formie lub ich skróty. Podawanie terminów (w pełnej lub skróconej formie) nie jest tu jednak praktyką powszechną, autor stosuje ją dość niekonsekwentnie.

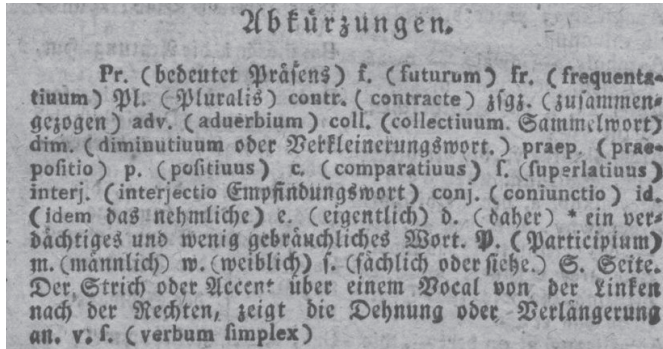
Mrongowiusz zamieścił w słowniku także wykaz stosowanych skrótów. Niemal wszystkie skróty odnoszą się do terminów gramatycznych, w większości łacińskich, rzadziej niemieckich. Rozwijając skrót łaciński, leksykograf podaje niekiedy także jego niemiecki ekwiwalent (por. skan 5).

Warto podkreślić, że powyższy wykaz nie zawiera wszystkich terminów gramatycznych pojawiających się w artykułach hasłowych – brak tu np. informacji odnoszących się do nazw przypadków, części mowy lub niektórych kategorii gramatycznych. Por. hasła⁴:

³ Zapis tytułu zgodny z oryginałem, patrz skan 4.

⁴ Wyróżnienie w podanych przykładach pochodzi od autorki artykułu.

Skan 5. Wykaz skrótów w słowniku Mrongowiusza (1794)

Gardzę, – dził, – dzić, f. pogardzę, fr. Pogardzam, verachten, mit dem **Instrumental**. (1794: 16), lem, iadł, ieść, fr. iadam, essen, **imper.** iedz iß (1794: 20),

Procz, oprócz, (**Präp.** M. dem **Genitiv.**) außer, ohne (1794: 58),

Wyglądam, -ał, -ać, fr. wyrizę heraussehen, aussehen, 2) sehnlich erwarte. In diesem Verstande wird die kurze **Conjugation** nicht gebraucht. (1794: 94),

że, Conj. daß, weil. Diese **Partikel** wird oft andern Wörtern angehängt und heißt 1) dann, 2) selbst, 3) bedeutet sie eine Frage. (1794: 103–104).

Analiza nielicznych terminów niemieckich zawartych w wykazie skrótów pozwoliła na poczynienie następujących spostrzeżeń:

Sammelwort	Według słownika Jacoba i Wilhelma Grimmów (1852–1961) termin <i>Sammelwort</i> notuje najpierw Campe w słowniku zniemczającym z 1801 roku, jako niemiecki odpowiednik łac. <i>collectivum</i> .
Verkleinerungswort	Termin <i>Verkleinerungswort</i> występuje w dziełach gramatycznych z 2. połowy XVIII w. Stosuje go np. Adelung w <i>Grammatisch-kritisches Wörterbuch</i> (1774–1780), nie jako hasło, tylko w objaśnieniach innych haseł, np. <i>der Ärmel</i> . Gottesched (1748) mówi za to o <i>Verkleinerung der Hauptwörter</i> .
Empfindungswort	Termin <i>Empfindungswort</i> nie był powszechnie stosowany w gramatykach niemieckich. Często stosowanym ekwiwalentem łac. <i>interiectio</i> był termin <i>Zwischenwort</i> – zarówno w gramatykach niemieckich (Schottelius 1663; Gottsched 1748), jak i napisanych po niemiecku gramatykach języka polskiego (Dobrcki 1668, 1669; Ernesti 1702). <i>Empfindungswort</i> występuje w napisanej po niemiecku gramatyce języka polskiego Johanna Cassiusa z 1797 roku, zatem nieco młodszej od słownika Mrongowiusza.
Strich	Termin <i>Strich</i> był już wcześniej w powszechnym użyciu.
Dehnung/Verlängerung	<i>Dehnung</i> i <i>Verlängerung</i> jako terminy gramatyczne występują już XVII wieku u Stieler (1691).

4. SŁOWNIKI Z XIX WIEKU

Spośród prac dziewiętnastowiecznych wybrano do analizy dwa słowniki, mianowicie kolejną pracę Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza (1835) oraz słownik Jana Piotra Jordana (1845).

4.1. Słownik Mrongowiusza (1835)

Wydany w 1835 roku w Królewcu słownik Krzysztofa Mrongowiusza (*Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie wypracowany*) liczy 672 strony, na których autor zmieścił 43 tysiące haseł, uporządkowanych ściśle według alfabetu. Przed częścią główną słownika Mrongowiusz ulokował przedmowę – wskazuje w niej publikacje leksykograficzne (m.in. dwujęzyczne słowniki Trotza, Monety czy Krumpholza, również jednojęzyczne prace Lindego i Adelunga) oraz utwory literackie (m.in. Adama Mickiewicza, Franciszka Wężyka, Feliksa Geysztowta Bernatowicza, Kazimierza Brodzińskiego), z których czerpał podczas pracy nad *Dokładnym słownikiem*. Wiele miejsca poświęcił również zagadnieniom gramatyki języka polskiego: deklinacji rzeczowników (zwłaszcza zasadom tworzenia form dopełniacza), słowotwórstwu, zapożyczeniom oraz problemom ortografii. Bezpośrednio po przedmowie Mrongowiusz zamieścił dwustronicowy dodatek gramatyczny (z tytułowany: *Grammatische Beilage zum Polnisch-Deutschen Wörterbuch*). Zawiera on wiele cennych, zwłaszcza dla niemieckich użytkowników słownika, wskazówek gramatycznych (m.in. wymowę dźwięków szczególnie trudnych dla niemieckiego odbiorcy, paradygmaty trzech – wyróżnionych przez samego Mrongowiusza – typów deklinacji rzeczowników polskich czy wzorce deklinacji przymiotników polskich).

W *Dokładnym słowniku polsko-niemieckim* terminy gramatyczne występują w trzech miejscach: w przedmowie, w dodatku gramatycznym oraz w samym słowniku jako hasła i ekwiwalenty. Zarówno w przedmowie, jak i w dodatku są to terminy łacińskie lub niemieckie. Obecność terminów w przedmowie jest bardziej dziełem przypadku niż zamierzenia zaznajomienia czytelnika z terminologią gramatyczną – występują tam, gdzie wymagał tego prowadzony przez autora wywód na temat słowników lub słownictwa i języka. Terminy obecne w przedmowie to:

Ableitung, Zusammensetzung, grammatische Endung, Deklination, erste Deklination, Abstracta, Ableitungssylbe, Stamm, Verbum, Buchstabe, Konsonant, Vokal, Geschlecht, Masculinum, Neutrum, Casus, Adjektiv, Genitiv, Ablativ, Neutrum Singular, Fragezeichen.

Występowanie terminologii w dodatku gramatycznym wynika z konieczności zaprezentowania wybranych zagadnień z gramatyki języka polskiego. Warto przy okazji wspomnieć, że wśród autorów gramatyk języka polskiego pisanych po niemiecku

byli i tacy, którzy starali się rozprawić o gramatyce, nie posługując się terminologią gramatyczną. Należy do nich m.in. Jerzy Bički (Georg Schlag), który w swoim dziele *Polnische Sprachkunst* (1734) starał się w ogóle nie używać terminów, a jeśli już, to stosował nazwy zrozumiałe – w mniemaniu autora – nawet dla *prostaczków*, terminy gramatyczne postawił zaś do użytku tym, którzy chcą filozofować o języku (por. Just 2024).

Terminy w dodatku gramatycznym u Mrongowiusza to:

Beilage/Dodatek: Lippenbuchstabe, Milderungszeichen (Strich über n), Substantiv, Verb, Adverbium, Adjektiv, Singular, Plural, männlich, weiblich, sächlich, Masculina, Feminina, Neutra, Nominativ, Accusativ, doppelter Ablativ: Instrumental i Lokal, Vocativ, weiche Charaktere (l, i + Zischlaute), harte Charaktere, weiche Konsonanten, harte Konsonanten, 1te, 2te, 3te Deklination, Konjugation, Tempora, Futurum, Praesens, Praeteritum, perfective i imperfective Form, Hilfswort, Vorsylbe, frequentative Form, Conjunctiv, Partikel, Personalendung, Imperativ, Infinitiv, Participium Praesentis Activi, Participium Praeteriti Activi, Participium Praeteriti Passivi, Impersonale, Subject, Nomen verbale lub Substantivum verbale, Passivum.

Jak wspomniano, w przedmowie i w dodatku występują terminy łacińskie lub niemieckie. Inaczej rzecz się ma z samym słownikiem – tu jako hasła występują terminy polskie, natomiast terminy łacińskie i niemieckie pełnią funkcje ich ekwiwalentów, np.:

Hasło polskie	Ekwiwalent niemiecki lub łaciński
czasosłów, czasownik, czasowne słowo	Zeitwort, Verbum
deklinacja, spadkowanie	Deklination, Umendungsform
dwugłoska	Doppellaut, Diphthong
etymologia, zródłosłów, nauka dochodząca zródła i wywodu słów	Etymologie, Wortforschung
głoska	Buchstabe
imesłów	Partizip, Mittelwort
imię	Nennwort
imię liczebne	Zahlwort
konjugacja	Konjugation
konjugować	konjugiren
konjunkcja, spójnik	Conjunktion, Bindewort, conjunctio
litera	Buchstab = głoska
osoba	Orthographie, Rechtschreibung
ortografia	Person
przyimek	Präposition, Vorwort

Hasło polskie	Ekwiwalent niemiecki lub łaciński
przymiotnik	Adjektiv lub Beiwort
przypadkować, spadkować	dekliniren
przysłówek, adverb, dosłowie	Adverbium, Nebenwort, Beschaffenheitswort
rodzay	Geschlecht
samogłoska	Selbstlauter
składnia	Syntax, Konstruktion
słowo bierne	Verbum passivum, das leidende Zeitwort
spadek	Casus
spółgłoska	Mitlauter, Konsonant
stopniowanie	Comparation, Steigerung der Adjektiva
wykrzyknik	Interjection
zaimek	Pronomen, Fürwort
znak wykrzyknienia, wykrzyknik	Ausrufungszeichen

W słowniku Mrongowiusza występują także hasła, które są dzisiaj terminami gramatycznymi, jednak w badanym słowniku nie należą jeszcze do nomenklatury gramatycznej:

- biernik – poborca, Steuereinnehmer
- celownik – das Visir, das Absehen
- liczebnik – Zähler, der Rechner (dzisiaj: licznik).

Interesujące jest u Mrongowiusza hasło *czasosłow* (*czasosłów*), określające czasownik. W świetle wyników zgromadzonych w SHTG termin *czasosłow* nie ma wcześniejszego poświadczenia. Występuje dopiero u Franciszka Malinowskiego w *Krytyczno-porównawczej gramatyce języka polskiego*, powstałej w latach 1869–1870. Możliwe, że Mrongowiusz sam utworzył ten termin.

Przyglądając się hasłom *głoska* i *litera*, można stwierdzić, że Mrongowiusz nie odróżniał (lub w czasach Mrongowiusza nie odróżniano) jeszcze tych terminów. Ekwiwalentem polskiej *głoski* jest w słowniku niemiecki rzeczownik *Buchstabe*. Również ekwiwalentem *litery* okazuje się tu *Buchstab*, po którym Mrongowiusz stawia znak równości z *głoską*.

Analiza haseł będących terminami gramatycznymi w *Dokładnym słowniku polsko-niemieckim* pokazuje wyraźny wpływ Onufrego Kopczyńskiego, pedagoga i językoznawcy, prekursora badań nad polską gramatyką. Mrongowiusz przytacza terminy, które Kopczyński stosuje w *Gramatyce dla szkół narodowych*. Raz występują one jako hasła, raz jako polskie ekwiwalenty będących jeszcze w obiegu spolszczonych terminów łacińskich:

składnia	Termin poświadczony najpierw u Kopczyńskiego (1780), następnie w polskim tłumaczeniu gramatyki niemieckiej Gottscheda (1794), później w <i>Gramatyce języka polskiego</i> Muczkowskiego (1825), a kolejne poświadczenie pochodzi ze słownika Mrongowiusza.
przypadkować	Termin <i>przypadkować</i> oznaczający <i>odmieniać przez przypadki</i> ma swoje pierwsze poświadczenie w <i>Gramatyce dla szkół narodowych</i> Kopczyńskiego (1780), następnie w polskim tłumaczeniu gramatyki niemieckiej Gottscheda (1787, 1794), u Antonowicza w <i>Grammatyce dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka</i> (1788) i in. Mrongowiusz radzi, by używać terminu <i>spadkować: przypadkować besser spadkować</i> . Przy haśle <i>spadkowanie</i> podaje, że to od tego terminu niektórzy <i>casus</i> nazywają <i>spadkiem</i> , chociaż – jak stwierdza za Kopczyńskim – powszechniejszy jest termin <i>przypadek</i> (por. s. 489).
bezokoliczny (tryb)	Mrongowiusz przypisuje termin <i>bezokoliczny (tryb)</i> Kopczyńskiemu i podaje, że jest to odpowiednik Kopczyńskiego dla łac. <i>modus infinitivus</i> .
apellatywum	Podając termin <i>apellatywum</i> , stwierdza, że Kopczyński stosuje dla tego łacińskiego terminu polski odpowiednik <i>imię pospolite</i> .

4.2. Słownik Jordana (1845)

Dokładny słowniczek polsko-niemiecki i niemiecko-polski wydany został w roku 1845 w Lipsku. Wyszedł spod pióra Jana Piotra Jordana, doświadczonego leksykografa (Jordan stworzył wcześniej słowniki czesko-niemiecki i serbsko-niemiecki, rozpoczął też pracę nad słownikiem łużycko-niemieckim). Przed przystąpieniem do opracowywania słownika Jordan przejrzał publikacje poprzedników, przeanalizował zebrane w nich hasła, a następnie dodał nowe, nieuwzględnione wcześniej wyrazy. Powołując się na wcześniejsze słowniki, autor wymienia przede wszystkim trzy nazwiska: Lindego, Mrongowiusza i Trojańskiego. Znaczący wpływ tych autorów i ich prac leksykograficznych na makrostrukturę słownika Jordana nie budzi wątpliwości, a wpływ słownika Mrongowiusza (Mrongowiusz 1835) wyraźnie widoczny jest również w jego mikrostrukturze.

W omawianym dziele Jordana terminy gramatyczne ułożone zostały w trzech miejscach: w przedmowie, w wykazie skrótów oraz w części słownikowej.

Terminy użyte w przedmowie to:

Substantive, Adjectiva/Adjektive, Adjectiv possessiv, Genus, Neutra, Masculina, Feminina, Genitiv Singularis, Nominativ, Verbalsubstantive, Participiis Perfecti Passivi, Verben/Verba, Präpositionen, Präsens, Infinitiv, Vokal, Konsonant.

Jak widać, są to terminy łacińskie, w pewnym stopniu zintegrowane już z językiem niemieckim, np. poprzez zastosowanie typowej dla niemieckich rzeczowników pisowni dużą literą, niemieckie morfemy liczby mnogiej lub poprzez tworzenie z nimi formacji według reguł niemieckiego słowotwórstwa, np. *Verbalsubstantive*. Również w wykazie skrótów leksykograf zdecydował się zamieścić terminy łacińskie, niektóre z nich opatrując dodatkowo niemieckimi ekwiwalentami (por. skan 6).

Skan 6. Terminy gramatyczne w wykazie skrótów w słowniku Jordana

Abkürzungen.

— bei polnischen, * bei deutschen Wörtern bedeutet am Anfange, daß der erste Theil des vorhergehenden Wortes zu wiederholen sei. Am Ende eines Wortes deutet * bei deutschen Substantiven auf ein zusammengefügtes Substantiv hin.

<i>a.</i>	bedeutet	Adjectivum, Eigenschaftswort.
<i>ad.</i>	—	Adverbium, Nebenwort.
<i>c.</i>	—	Conjunction, Bindewort.
<i>comp.</i>	—	Comparativ.
<i>f.</i>	—	Femininum.
<i>freg.</i>	—	Frequentativ.
<i>int.</i>	—	Interjection.
<i>imp.</i>	—	Impersonalverbum.
<i>indecl.</i>	—	Indefinitum, unveränderlich.
<i>m.</i>	—	Maskulin.
<i>n.</i>	—	Neutrum.
<i>part.</i>	—	Particip.
<i>pl.</i>	—	Plural.
<i>pr. pron.</i>	—	Pronomen, Fürwort.
<i>v. v.</i>	—	Substantivum verborum.
<i>v. a.</i>	—	Verbum activum.
<i>v. n.</i>	—	Verbum neutrum.
<i>v. r.</i>	—	Verbum reciprocum.
<i>v. (a. n. r.)</i>	1. 2. 3. 4. 5. 6.	bedeutet Verbum (akt. neutr. recipr.) der ersten, zweiten, dritten, vierten, fünften, sechsten Klasse

W słowniku Jordana nie brakuje także terminów gramatycznych funkcjonujących jako hasła słownikowe. Poniższe zestawienie przedstawia przykładowe hasła i ich ekwiwalenty:

Termin łaciński lub niemiecki ^a	Termin polski
Adjectiv	przymiotnik, imię przymiotne
Adverb	przysłówek
Bindewort	spójnik
Bindezeichen	łącznik
Casus	przypadek
Consonant	konsona, spółgłoska
Deklination	deklinacja, spadkowanie
dekliniren	deklinować, przypadkować, spadkować
Genitiv	drugi przypadek, genityw
Mittelwort	particip, imiestów
Passivum	słowo bierno
Positiv	pierwszy stopień
Präposition	przyimek
Pronomen	zaimek
Substantiv	rzeczownik

Termin łaciński lub niemiecki ^a	Termin polski
Sylbe	syllaba, zgłoska
Syntax	składnia
Vocal	samośliska
Vokativ	wołacz, wokatyw, piąty przypadek
Vorwort	przedimek
Wortbildung	słoworód
Wortforschung	etymologia, słoworód
Wortfügung	składnia, słowoszyk
Zeitwort, Verbum	czasosłów, słowo

^a Terminy i ich ekwiwalenty w części niemiecko-polskiej.

Jordan – podobnie jak Mrongowiusz – odwołuje się do Kopczyńskiego i podaje terminy występujące w *Gramatyce dla szkół narodowych* (Kopczyński 1778), przykładowo *przyimek* i *rzeczownik*, najwcześniej poświadczony u Kopczyńskiego, a także *słoworód*, który według Kopczyńskiego:

dwoisto się rozumieć może: róz za słowo *piérwotné*, z którego się rodzą inszé słowa, drugi róz za naukę pokazującą rodzenie słów ze słów. Ta nauka blisko się styká za źródłostówém, tylko idzie na odwrot: tam przez *pochodné* wyrazy szliśmy do *piérwotného*, tu z *piérwotného* pójdziemy do *pochodnych*; uwážając jak się *pochodné* wyrazy rodzą z *piérwotného* (Kopczyński 1783: 33).

U Jordana termin *słoworód* występuje dwukrotnie: raz jest ekwiwalentem niemieckiego hasła *Wortforschung* i synonimem terminu *etymologia*, raz odpowiada niemieckiemu *Wortbildung* (słowotwórstwo) jako nauki pokazującej – według Kopczyńskiego – rodzenie słów ze słowa. Oba użycia terminu *słoworód* w słowniku Jordana odpowiadają wykładni Kopczyńskiego.

Warto zwrócić uwagę na kilka wybranych haseł w słowniku Jordana:

Hasło w słowniku Jordana	Komentarz
Akkusativ, akuzatyw (biernik?)	Jako określenie czwartego przypadku podaje Jordan spolszczony termin łaciński <i>akuzatyw</i> , dodatkowo podaje w nawiasie używany do dzisiaj termin <i>biernik</i> , oznaczając go jednak znakiem zapytania. W omawianym słowniku Mrongowiusza (1835) występowało wprawdzie hasło <i>biernik</i> , ale nie jako termin gramatyczny. Najwcześniej termin <i>biernik</i> jest poświadczony u Dworzeckiego-Bohdanowicza (1813), następnie u Kopczyńskiego (1817). W słowniku Łukaszewskiego (1847) <i>biernik</i> nie występuje jeszcze jako termin, ale jest nim w słowniku spolszczającym Kortowicza (1891).
Dativ, datyw, trzeci przypadek	Na określenie trzeciego przypadku Jordan nie stosuje jeszcze terminu <i>celownik</i> , chociaż występował on już w gramatyce Kopczyńskiego (1817). W słowniku Łukaszewskiego (1847) <i>celownik</i> nie występuje jeszcze jako termin, ale jest nim w słowniku spolszczającym Kortowicza (1891).

Hasło w słowniku Jordana	Komentarz
Zahlwort, słowo liczbowe, liczbownik	Słownik Jordana nie notuje jeszcze dzisiejszego <i>liczebnika</i> . Hasło <i>liczebnik</i> występowało wprawdzie u Mrongowiusza (1835), ale nie jako termin, tylko w znaczeniu niem. <i>Zähler</i> (pol. <i>licznik</i>). U Jordana ekwiwalentem polskiego hasła <i>licznik</i> jest właśnie niem. <i>Zähler</i> . W świetle danych zgromadzonych w SHTG termin <i>liczebnik</i> występuje najwcześniej u Deszkiewicza w <i>Gramatyce języka polskiego</i> (1846), następnie u Bronikowskiego w <i>Gramatyce języka polskiego podług nowego układu</i> (1848).
Wortfügung, składnia, słowoszyk	Wydaje się, że termin <i>słowoszyk</i> ma swoje najwcześniejsze poświadczenie właśnie w słowniku Jordana. SHTG pokazuje, że ten termin pierwszy raz odnotowany został w <i>Słowniku wileńskim</i> (1861).

5. PODSUMOWANIE

Powyższa analiza prowadzi do kilku wniosków. Przede wszystkim – co nie jest niespodzianką – w badanych słownikach zaobserwowano wyraźny przyrost terminologii gramatycznej. W pracach z XVII wieku zwykle brak jeszcze terminów gramatycznych (Ernesti 1674, 1689), a jeśli wyjątkowo są one obecne, pojawiają się jedynie w dodatkach gramatycznych (Kuś 1646) lub strukturyzują tekst, pełniąc funkcję nazw działów (Woyna 1690). W słownikach z początku XVIII wieku (Faber 1717) nastąpiła już pewna – choć jeszcze niewielka – zmiana, prawdziwy przełom przynoszą jednak dopiero prace z drugiej połowy XVIII wieku (Mrongowiusz 1794). W słownikach z tego okresu zaobserwować można wyraźny przyrost terminów gramatycznych, nawet jeśli niewystępujących jeszcze (lub nie zawsze występujących) w roli haseł. Większość terminów znajduje się w mikrostrukturze artykułów hasłowych, a ich funkcją jest opisywanie wyrazów hasłowych, mówiąc precyzyjniej: dostarczanie informacji gramatycznych o hasłach. Takie użycie terminologii pozwala przypuszczać, iż – w przekonaniu leksykografów – korzystający ze słowników znali (prawdopodobnie z lekcji łaciny) i rozumieli przynajmniej podstawowe spośród terminów gramatycznych.

W nowszych słownikach, pochodzących z XIX stulecia (Mrongowiusz 1835; Jordan 1845), powszechne jest już występowanie terminów gramatycznych w funkcji haseł.

Zaobserwowane zmiany dotyczą nie tylko ilości uwzględnianej w słownikach terminologii gramatycznej, miejsc, w których jest ona lokowana, czy funkcji, w jakiej występuje. Zmiany dotyczą także języka terminologii. Początkowo leksykografowie sięgali wyłącznie po terminy łacińskie, później spolszczone łacińskie (Jordan 1845), wreszcie zaczęli posługiwać się terminami w językach narodowych.

Na zakończenie warto wspomnieć, że choć terminy gramatyczne obecne w podanych analizie słownikach reprezentują różne działy nauki o języku, to większość z nich odnosi się do dzisiejszej morfologii.

Bibliografia

- Adelung, J.Ch. 1793–1801. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. Leipzig: J.G.I. Breitkopf. Online: www.woerterbuchnetz.de/Adelung [dostęp: 15.01.2024].
- Antonowicz, J. 1788. *Gramatyka dla Polaków chcących się uczyć angielskiego języka*, Warszawa: Drukarnia Nadworna JKMci i P.K. Edu.
- Bronikowski, K. 1848. *Gramatyka języka polskiego podług nowego układu*. Paryż: L. Martinet.
- Cassius, J.L. 1797. *Lehrgebäude der polnischen Sprachlehre, mit acht Tabellen der Declinationen un Conjugationen zum Unterricht für Deutsche*. Berlin: F. Maurer.
- Budziak, R. 2012. Zur ältesten Geschichte der deutsch-polnischen Lexikographie. Wörterbücher aus dem 16. und 17. Jahrhundert. *Zeitschrift für Slavistik* 57, s. 93–105.
- Cybulski, M. 1991. *O języku polskim w rękopiśmiennym słowniku toruńskim z 1701 roku*. W: *Poliszczyna regionalna Pomorza*, t. 4, red. K. Handke, s. 51–61. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Blitz-Print.
- Cybulski, M. 1996. *Fleksja polska w niemiecko-polskim słowniku toruńskim z 1701 roku*. W: *Studia historycznojęzykowe II, Prace IJP PAN*, red. M. Kucala, W.R. Rzepka, s. 241–249. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Deszkiewicz, J.N. 1846: *Gramatyka języka polskiego*. Rzeszów: F. Skielski.
- Dworzecki-Bohdanowicz, J.P. 1813. *Gramatyka języka polskiego według prawideł JX. Kopczyńskiego*. Wilno: J. Zawadzki.
- Ernesti, J. 1674. *Forytarz Języka Polskiego. Förderer der Polnischen Sprache*. Wrocław: Gottfried Gründer.
- Ernesti, J. 1689. *Polnisches Hand-Büchlein*. Świdnica: Christian Olsen.
- Ernesti, J. 1702. *Vermehrter, Und an vielen Orten verbesserter Polnischer Donat*. Breslau: Baumann, Jancke.
- Estreicher, K. 1891–1951. *Bibliografia staropolska*, cz. 3, t. 33. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Faber, A. 1717. *Celaryus polski, Oder Nach der Methode Des Lateinischen Libri Memorialis Celarii, Vortheilhaftig eingerichtetes Polnisch- und Deutsches Wörter-Buch*. Brzeg: Gottfried Tramp.
- Frączek, A. 2010. *Słowniki polsko-niemieckie i niemiecko-polskie z przełomu XVII i XVIII wieku. Analiza leksykograficzna*. Warszawa: Zakład Graficzny UW.
- Frączek, A. 2011. *Von der Anordnung der Makrostruktur in polnisch-deutschen und deutsch-polnischen Wörterbüchern aus dem Ende des 17. und dem Anfang des 18. Jahrhunderts*. W: „*Ich war immer zwischen Ost und West...“: Grenzüberschreitende Beiträge zur Sprache und Literatur. Gedenkschrift für Ina Meiksinaitė zum 90. Geburtstag*, red. Vaiva Žeimantienė, s. 60–79. Wilno: Vilniaus universiteto leidykla.
- Frączek, A. 2016. Polnisches Lesebuch, Lexikon und Sprachlehre Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza, czyli (nie tylko) gramatyka języka polskiego. *Poradnik Językowy* 2, s. 109–116. Warszawa.
- Glück, H., Schröder, K., 2007. *Deutschlernen in den polnischen Ländern vom 15. Jahrhundert bis 1918. Eine teilkommentierte Bibliographie. Bearbeitet von Yvonne Pörzgen und Marcelina Tkocz*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Grimm, J., Grimm, W. 1852–1961. *Deutsches Wörterbuch*. Online: www.woerterbuchnetz.de/DWB [dostęp: 28.12.2023].

- Gottsched, J.Ch. 1748. *Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst*. Leipzig: Bernh. Christoph Breitkopf.
- Gottsched, J.Ch. 1787. *Grammatyka niemiecka podług reguł J. K. Gottscheda sławnego Akademii Lipskiej profesora i rektora zebrana. Przydane są: rozmowy potoczne, krótkie historyjki, i bajki G. E. Lessinga, tudzież listy C. F. Gellerta*. Warszawa: Drukarnia J. K. Mci, i Rzeczypospolitej u XX. Scholariusum Piarum.
- Gottsched, J.Ch. 1794. *Grammatyka niemiecka podług ustaw J. K. Gottscheda, niegdyś sławnego Akademii Lipskiej nauczyciela i rządu, zebrana i znowu podług wyrazów, znaczeń, i pisowni Grammatyki Elementarnej w Szkołach Narodowych używanej, przedrukowana. Edycja czwarta dokładnie poprawiona i pomnożona*. Warszawa: Drukiem i Nakładem Michała Grölla, Księgarza Nadwornego J. K. Mci.
- Gutthäter-Dobracki, M. 1668. *Vorbott Der Polnischen Sprachkunft*. Oleśnica: Jan Seiffert.
- Gutthäter-Dobracki, M. 1669. *Polnische Teutsch erklärte Sprachkunst [...] Gramatyka polska, niemieckim językiem wyrażona*. Oleśnica: J. Seiffert.
- Jones, W.J. 2000. *German Lexicography in the European Context. A descriptive bibliography of printed dictionaries and word lists containing German language (1600–1700)*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Jordan, J.P. 1845. *Vollständiges Taschen-Wörterbuch der polnischen und deutschen Sprache*. Lipsk: Karl Tauchnitz.
- Just, A. 2014. *Michael Kuschius, Wegweiser zur Polnischen / vnd Deutfchen Sprache [...]*. Online: <http://www.gramatyki.uw.edu.pl/> [dostęp: 5.01.2024].
- Just, A. 2015. Przewodnik do języka polskiego Michała Kusia – pierwszy niemiecko-polski słownik alfabetyczny na Śląsku. *Poradnik Językowy 1*, s. 128–135.
- Just, A. 2024. *Polnische Sprach-Lehre Jerzego Schlaga (1734) – gramatyka języka polskiego dla niewprawnej młodzi*. *Poradnik Językowy 3*, s. 39–59.
- Kopczyński, O. 1778. *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę pierwszą*. Warszawa: [s.n.].
- Kopczyński, O. 1780. *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę drugą*. Warszawa: [s.n.].
- Kopczyński, O. 1783. *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę trzecią*. Warszawa: Drukarnia Księży Pijarów.
- Kopczyński, O. 1817. *Grammatyka języka polskiego*. Warszawa: Drukarnia Księży Pijarów.
- Kortowicz, E.S. 1891. *Oczyszcziciel mowy polskiej czyli słownik obcośłów składający się blisko z 10,000 wyrazów i wyrażeń [...]*. Poznań: nakładem Autora.
- Kuś, M. 1646. *Wegweiser zur Polnischen und Deutschen Sprache. Przewodnik do Języka Polskiego*. Wrocław: Georg Baumann.
- Londzin, J. 1924. *Polskość Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn: Nakładem własnym (z drukarni „Dziedzictwa”).
- Łukaszewski, X.F.A.E. 1847. *Słownik podręczny wyrazów obcych i rzadkich w języku polskim używanych*. Królewiec: Borntträger.
- Mendykowa, A. 1991. *Dzieje książki polskiej na Śląsku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mrongowiusz, K.C. 1794. *Nowy Słownik Polsko-niemiecki*. Kwidzyn: Daniel Krzysztof Kanter.
- Mrongowiusz, K.C. 1835. *Ausführliches Polnisch-Deutsches Wörterbuch*. Królewiec: Borntträger.
- Muczkowski, J. 1825. *Gramatyka języka polskiego*. Poznań: W. Decker i Spółka.
- Nienaltowski, M. 2003. <http://www.olesnica.nienaltowski.net/> [dostęp: 28.12.2023].
- Rombowski, A. 1960. *Nauka języka polskiego we Wrocławiu. Koniec wieku XVI – połowa wieku XVIII*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Schottelius, J.G. 1663. *Ausführliche Arbeit Von der Teutschen HauptSprache*. Braunschweig: Christoph Friedrich Zillingern.
- Schröder, K. 1987–1995. *Biographisches und bibliographisches Lexikon der Fremdsprachenlehrer des deutschsprachigen Raumes, Spätmittelalter bis 1800*. Augsburg: Universität Augsburg.
- Stankiewicz, E. 1984. *Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from Middle Ages up to 1850. An Annotated Bibliography*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Stieler, K. 1691. *Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs*. Nürnberg: Johann Hofmann.
- Woyna, J.K. 1690. *Kleiner Lust-Garten, Worinn Gerade Gänge Zur Polnischen Sprache angewiesen werden*. Gdańsk: Thomas Johann Schreibers Verlag und Schriften.
- SWil – Zdanowicz, A. i in. 1861. *Słownik języka polskiego* (tzw. Słownik wileński), cz. 1–2, Wilno: M. Orgelbrand.

***Grammatical terminology in German–Polish and Polish–German dictionaries
from the 17th, 18th, and 19th centuries***

Summary

This article examines grammatical terms present in Polish–German and German–Polish dictionaries from the 17th, 18th, and 19th centuries. The study is focused on changes in the number of terms included in the dictionaries, on the description of the places where these terms occur, and on the function of the terminology studied. The findings also take into account the language of the grammatical terms.

Keywords: dictionary – grammatical term – entry – equivalent – microstructure – macrostructure.

Trans. Marta Falkowska